

act. The second approach is practical, it draws attention to the technical and legal aspects of the concept of a criminal offense and points to the practical remoteness of the theoretical formulation of the notion of a criminal offense from the needs of law enforcement.

Keywords: criminal offense, definition of the concept, classification marks, criminal doctrine, criminal code.

УДК 343.97

Детермінанти насильства в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей на макрорівні

О. Л. Беспаль,
асистент кафедри
кримінального права і процесу
Навчально-наукового Юридичного інституту
Національного авіаційного університету

Розглядаються детермінанти насильства в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей на макрорівні. Розкриваються основні чинники, які детермінують сімейне насильство щодо дітей, їхній взаємозв'язок. Констатується, що економічна криза, низький рівень життя переважної більшості населення, безробіття, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, низький рівень культури – це фактори макрорівня, що негативно впливають на свідомість, поведінку осіб, які в результаті стають нестриманими, агресивними, жорстокими та можуть вчиняти сімейне насильство щодо дітей.

Ключові слова: насильство в сім'ї, діти, детермінанти, макрорівень.

Беспаль О.Л. Детерминанты насилия в семье против жизни и здоровья в отношении детей на макроуровне

Рассматриваются детерминанты насилия в семье против жизни и здоровья в отношении детей на макроуровне. Раскрываются основные факторы, которые детерминируют семейное насилие в отношении детей, их взаимосвязь. Констатируется, что экономический кризис, низкий уровень жизни подавляющего большинства населения, безработица, алкоголизм, наркомания, токсикомания, низкий уровень культуры – это факторы макроуровня, негативно влияющие на сознание, поведение лиц, которые в

© Беспаль Ольга Леонідівна – асистент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету

результате цього стаються несдержанными, агрессивными, жестокими и могут совершать семейное насилие в отношении детей.

Ключевые слова: насилие в семье, дети, детерминанты, макроуровень.

Bespal Olga. Determinants of domestic violence against life and health against children at the macrolevel

The determinants of domestic violence against life and health in relation to children at the macrolevel are considered. The main factors that determine the family violence against children, their interrelation are revealed. It is stated that the economic crisis, the low living standards of the vast majority of the population, unemployment, alcoholism, drug addiction, substance abuse, low level of culture all these macrolevel factors negatively affect the consciousness, behavior of persons who as a result become unrestrained, aggressive, cruel and can commit family violence against children.

Keywords: violence in the family, children, determinants, macrolevel.

Проблема детермінації злочинності є однією з найважливіших і найскладніших проблем не лише в науці кримінології, а й в практичній діяльності юристів, психологів, соціологів. Як слушно зазначила А.Б. Блага, її важливість обумовлена тим, що встановлення причин злочинності дасть можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з нею. Однак ця проблема й досі не знайшла однозначного вирішення у зв'язку зі специфікою вияву детермінації в соціальному середовищі¹.

Від з'ясування детермінантів конкретного злочину залежать: встановлення його соціально-правової природи; окремих характеристик особистості злочинця, жертви злочину; розробка запобіжних заходів; а також це допоможе вирішити інші кримінологічні проблеми. Зважаючи на важливість детермінантів злочинності, не можна не погодитися з думкою А.П. Закалюка про те, що постає завдання максимально обґрунтовано, точно і предметно визначити ті явища, факти, процеси, умови, від яких залежить обумовлення злочинності, насамперед її спричинення².

Проблемі детермінант насильства в сім'ї (в тому числі й щодо дітей) були присвячені праці А.Б. Благої, В.Є. Боднара, Б.М. Головкина, Л.В. Крижної, Г.М. Лактіонової, О.В. Пономарчук, М.Ю. Самченко, Н.С. Юзікової, Я.І. Юрківа та ін., однак залишаються недослідженими питання детермінантів насильства у сім'ї саме проти життя та здоров'я щодо дітей.

Насильство в сім'ї (як і злочинність у цілому) є показником певних негативних тенденцій у суспільстві, кількість та масштаби якого залежать від особливостей розвитку економічної, соціальної, культурної сфер. Загальновідомо, що повністю викоринити злочинність неможливо, оскільки

¹ Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія // МВС України, ХНУВС Харків: ФО-П Макаренко, 2014. С.158.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С.183.

це явище є незмінним супутником розвитку суспільства: скільки існує людство – стільки існуватиме злочинність. Не можна не погодитися з твердженням А. Ткачової про те, що можна по-різному називати злочини (ексцеси, делікти, правопорушення), але не можна викоринити те, що у кожному конкретному випадку є наслідком суперечностей між особою та суспільством, конфліктів між людьми³. Питання полягає в іншому: що слід зробити, щоб зменшити кількість злочинів, у тому числі проявів сімейного насильства щодо дітей. Тому надзвичайно важливо дослідити детермінанти насильства в сім'ї проти життя та здоров'я щодо дітей, щоб в подальшому розробити запобіжні заходи для протидії даним злочинам.

На макрорівні (суспільства в цілому) досліджуються соціальні явища і процеси, які мають певне детерміністське, в тому числі причинно-наслідкове, значення для пояснення того, що їх породжує, визначає, обумовлює⁴.

Безумовно, соціально-економічні чинники опосередковано або безпосередньо впливають на стан злочинності. Злочинність та соціально-економічні умови в державі пов'язані між собою (чим гірші соціально-економічні умови, тим вищий рівень злочинності у державі). Економічний стан держави впливає на свідомість, поведінку та спосіб життя громадян. В умовах економічної кризи більшість населення насамперед дбає про задоволення елементарних потреб у їжі, одязі, житлі. За таких умов на другий план відходять культурні, духовні цінності, позитивне спілкування між членами сім'ї.

Згідно з дослідженням рівня життя українців, проведеного ООН, фактично все населення України живе за межею бідності. Відповідно до стандартів ООН, за межею бідності живуть люди, які в день витрачають до \$5. Експерти підрахували, що прожитковий мінімум в Україні - 33,5 грн. на день, (\$1,5)⁵. Тобто, за вищевказаними даними, 80% населення України проживає за межею бідності. Дуже слушним є зауваження А. Ткачової про те, що в Україні має місце таке ганебне явище, як бідність працюючих людей⁶. Бідність широких верств населення створює у них комплекс неповноцінності, атмосферу тривоги, невпевненості, пригнічує життєву активність, вбиває віру в соціальну справедливість, занурює у стан фрустрації і безвиході. Усвідомлення безперспективності життя знаходить свою компенсацію у різних видах соціальних девіацій: пияцтві, жебракуванні, дармоїдстві, проституції, безпритульності, криміногенних конфліктах, сімейному насильстві, різних видах протиправної поведінки тощо. Побут таких людей має примітивний, спотворений характер, наповнений різними формами насильства⁷.

³ Ткачова А. Детермінація насильницької злочинності // Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77). С.173.

⁴ Даньшин І.М. Проблеми детермінації злочинності // Вісник Академії правових наук України. 1994. № 2. С. 122.

⁵ ООН: 80% українців живуть за межею бідності. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/finance/fea/85946-oon-80-ukraintsiv-zhivut-za-mezheyu-bidnosti.htm>.

⁶ Ткачова А. Детермінація насильницької злочинності // Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77). С.173.

За таких умов погіршується морально-психологічний клімат у сім'ї і батьки, або особи, що їх замінюють, які живуть в постійній напрузі, викликаню економічними проблемами, доволі часто «зриваються» на дітях, вчиняючи насильство щодо них.

Необхідно відзначити, що безробіття також негативно впливає на взаємини в родині (як між дорослими членами, так і між дітьми й дорослими) і може провокувати вчинення насильства щодо дітей.

У 2016 р. рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією Міжнародної організації праці (далі – МОП)) у цілому по Україні порівняно з 2015 р. збільшився на 0,2 в.п. та становив 9,3% економічно активного населення зазначеного віку, а серед населення працездатного віку – 9,7%⁸.

Необхідно звернути увагу, що з 2014 р. безробіття в цілому по державі підвищилось, причому рівень безробіття серед чоловіків (в порівнянні з жіночим) зріс суттєво і в 2016 р. становив 10,8% (1, 0262 млн. осіб) (табл. 1).

Таблиця 1

**Безробітне населення України, за статтю, у 2013-2016 рр.
(вік 15-70 років), тис. осіб⁹**

	2013	2014	2015	2016
Усе населення	1 510,4	1 847,6	1 654,7	1 678,2
<i>рівень безробіття у відсотках</i>	7,3%	9,3%	9,1%	9,3%
Чоловіки	879,9	1 138,2	962,5	1 026,2
<i>рівень безробіття чоловіків у відсотках</i>	8,1%	10,8%	10,1%	10,8%
Жінки	630,5	709,4	692,2	652,0
<i>рівень безробіття жінок у відсотках</i>	6,3%	7,5%	8,1%	7,7%

⁷ Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері. Харків, Нове слово, 2004. С.80.

⁸ Економічна активність населення України 2016 // Державна служба статистики України. Київ: 2017. С. 44. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_eanu2016.pdf.zip

⁹ Там само. С.155-157.

Причому відповідний показник по країнах Євросоюзу був нижчий (8,5%), ніж в Україні. Рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) у 4 рази (!) перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого щодо економічно активного населення працездатного віку (у жінок – у 2,9 раза, чоловіків – у 5,6 раза)¹⁰.

Звісно, у безробіття є багато факторів, однак один із основних – воєнні дії на Сході України. Це вплинуло на всі сфери життя – як економіку, так і сімейні відносини. Так, починаючи з 2014 р. рівень життя населення України суттєво знизився, що пов'язано із зростанням рівня інфляції, суттєвим зменшенням доходів. Усе це не могло не позначитися на матеріальному стані кожної родини.

Крім того, останнім часом гостро постала проблема насильства в сім'ях військових АТО, про що свідчать публікації у засобах масової інформації, в тому числі в мережі Інтернет. Як показує практика, війна не є першопричиною насильства в сім'ї¹¹, і насильство точно присутнє після війни там, де воно було й до війни: коли для сім'ї це була стала модель поведінки: звичайним було і образити, і вдарити. Для тих, хто до війни не вчиняв насильства, після війни в результаті тривалого напруження та стресу, постійного режиму підвищеної пильності насильство може проявитися як результат втрати самоконтролю, нездатності вчасно опанувати агресію¹². Тому надзвичайно важливо вести супровід таких сімей працівниками соціальних служб, щоб запобігти вчиненню насильства щодо дітей, надавати психологічну допомогу, консультувати не лише військових АТО, а також членів його сім'ї. Досить часто дружини не знають, як правильно себе поводити з чоловіком, і у випадку конфлікту між дорослими членами родини часто потерпають діти.

На жаль, немає окремих статистичних даних щодо кількості вчиненого насильства в сім'ї даною категорією осіб і кількості потерпілих дітей від такого насильства. Тому, враховуючи гостроту проблеми, пропонуємо обов'язково відображати в офіційних статистичних даних інформацію про кількість адміністративних правопорушень та злочинів, вчинених військовими АТО, пов'язаних з насильством у сім'ї, а також інформацію про потерпілих осіб. На підставі такої інформації можна буде проаналізувати кількісні та якісні показники насильства в сім'ї, вчиненого військовими АТО, та вживати відповідні заходи з метою його запобігання та протидії.

Деякі вчені (наприклад, Б.М. Головкін, А.Б. Блага) наголошують на взаємозв'язку насильства в сім'ї з проблемою невирішеності житлового питання¹³. Однак, за нашими дослідженнями (проведено анкетування серед

¹⁰ *Економічна активність населення України 2016* // Державна служба статистики України. С.44.

¹¹ *Жовтко Г.* Насильство в сім'ях учасників АТО: війна загострює, але не є першопричиною (04.08.2016). URL: <https://www.prostir.ua/?focus=nasylstvo-v-simyah-uchasnykiv-ato-vijna-zahostruye-ale-ne-je-chynnykom>

¹² *Виртосу І.* Війна, яка не відпускає. Про домашнє насильство в сім'ях АТО (04.07.2016). URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/07/4/214486/>

¹³ *Головкін Б.М.* Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері. Харків: Нове слово, 2004. С.81; *Блага А.Б.* Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія // МВС України, ХНУВС. Харків: ФОП Макаренко, 2014. С.161.

співробітників служб у справах дітей), це не впливає на кількість вчинених злочинів проти життя та здоров'я щодо дітей у сфері сімейних відносин. Оскільки в більшості випадків вчинення такого насильства особи мали задовільні житлові умови: 63,7% жили у власному будинку, 16,8% - в орендованому житловому приміщенні, 14,8% - в ізольованій квартирі і лише 2,9% проживали в гуртожитку та 1,8% - в комунальній квартирі.

Наступним фактором вчинення насильства в сім'ї проти життя та здоров'я дітей є вчинення їх в стані сп'яніння (алкогольного, наркотичного, токсичного). Деякі вчені (Б.М. Головкін, А.Б. Блага, В.В. Вітвіцька)¹⁴ досліджували лише стан алкогольного сп'яніння як один із факторів вчинення насильства в сім'ї, залишаючи поза увагою інші види сп'яніння, наркотичне та токсичне. Необхідно зазначити, що зазвичай особи, перебуваючи в стані сп'яніння є агресивнішими, некерованими, які більшою мірою схильні до вчинення насильства щодо дітей. Особливістю наркотичного сп'яніння є ще й те, що після такого сп'яніння стан агресивності не зникає, оскільки під впливом так званої «ломки» вони здатні на вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, середня кількість осіб, які перебували на обліку в медичних закладах в період з 2013 по 2016 р., хворих на хронічний алкоголізм, становила 497,5 тис. осіб, хворих на наркоманію – 64,2 тис. осіб, хворих на токсикоманію – 1,3 тис. осіб (див. табл. 2).

Причому до офіційних даних не ввійшли показники тимчасово окупованої території, а також зони проведення АТО. Водночас велика кількість осіб, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних та інших психоактивних речовин, з різних причин не стоять на обліку в медичних закладах, тому реальні показники значно вищі, ніж ті, які наведені в офіційній статистиці.

Дана проблема для України з кожним роком дедалі поглиблюється. Причин цьому може бути багато: економічна криза в державі, безробіття, легкодоступність наркотичних та інших одурманюючих речовин, пропаганда вживання алкогольних напоїв тощо. Щоб відволіктися від буденних проблем та негараздів, «розслабитися», люди (переважно чоловіки) вживають алкогольні напої та психоактивні речовини, однак після такого розслаблення в багатьох із них одразу ж з'являється бажання «зайнятись вихованням дітей» або «зігнати злість» на найменш захищених членах сім'ї – дітях. На запитання, якою мірою впливає стан сп'яніння на вчинення сімейних злочинів щодо дітей, співробітники служб у справах дітей відповіли, що це один із основних факторів (88,4 %) і лише 12,6% сказали, що впливає несуттєво.

¹⁴ Головкін Б.М. Цит. праця. С.82-83; Блага А.Б. Цит. праця. С.165; Вітвіцька В. В. Запобігання насильству стосовно дитини: Наук.-практ. рекомендації // МВС України. Донецький юрид. ін-т. Луганського ДУВС. Донецьк. 2010. С.47.

Таблиця 2

Кількість хворих на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин (наркологічні розлади), що перебували на обліку в медичних закладах у 2013-2016 рр.¹⁵

№ п/п	Найменування	2013	2014	2015	2016
1.	Кількість осіб, які хворі на хронічний алкоголізм	567 838	484 115	471 859	466 209
	<i>% до попереднього року</i>	-	- 14,8%	- 2,5%	- 1,2%
	З них осіб чоловічої статі	488 763	416 742	406 282	401 330
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на хронічний алкоголізм</i>	86,1%	86,1%	86,1%	86,1%
	З них осіб жіночої статі	79 075	67 373	65 577	64 879
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на хронічний алкоголізм</i>	13,9%	13,9%	13,9%	13,9%
2.	Кількість осіб, які хворі на наркоманію	75 157	60 587	60 187	60 696
	<i>% до попереднього року</i>	-	- 19,4%	- 0,7%	0,9%
	З них осіб чоловічої статі	63 834	51 415	51 231	52 058
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на наркоманію</i>	85%	84,9%	85,1%	85,8%
	З них осіб жіночої статі	11 323	9 172	8 956	8 638
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на наркоманію</i>	15%	15,1%	14,9%	14,2%
3.	Кількість осіб, які хворі на токсикоманію	716	1 613	1 528	1 508
	<i>% до попереднього року</i>	-	125,3	- 5,9%	- 1,3%
	З них осіб чоловічої статі	643	1 404	1 321	1 311
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на токсикоманію</i>	89,8%	87 %	86,4%	87%
	З них осіб жіночої статі	73	209	207	197
	<i>% від загальної кількості осіб, які хворі на токсикоманію</i>	10,2%	13%	13,6%	13%

¹⁵ Лист від Міністерства охорони здоров'я України № ЛН-01/236 від 31.07.2017 р.

Стосовно речовин, які спричиняють наркотичне й токсичне сп'яніння, то в Україні, незважаючи на заборону вільно їх поширювати, не є проблемою їх придбати, навіть через мережу Інтернет. Тому правоохоронним органам необхідно активніше вести боротьбу з незаконним обігом (в тому числі виготовленням) таких речовин.

Щодо алкогольних напоїв, то вважаємо, що на державному рівні необхідно переглянути підхід до реклами алкогольних напоїв, яка пов'язує їх вживання з успішністю, самореалізацією, високим соціальним статусом або проведенням цікавого дозвілля. На жаль, реалії життя свідчать про абсолютно протилежний результат, якщо особа надмірно вживатиме такі напої – вона втрачає статус, роботу, сім'ю і т.д.

Не останню роль серед детермінантів злочинів, що розглядаються, відіграють культурно-виховні (моральні) фактори. Необхідно констатувати, що останнім часом держава неналежним чином здійснює даний напрям своєї діяльності. У зв'язку з цим, здебільшого, культуру та мораль населення формують засоби масової інформації (телебачення, Інтернет), які задля «форматних» програм (тобто тих, які користуються попитом серед широких верств населення) демонструють насильство, аморальність, злочинний спосіб життя тощо. В результаті чого здійснюється негативний вплив на морально-психологічну атмосферу, як всередині сім'ї, так і на окремого індивіда, зокрема. Нестриманість, агресивність, насильницький спосіб розв'язання окремих питань, конфліктів – стає нормою поведінки як між дорослими членами сім'ї, так і щодо дітей. Тому пропонуємо звернути увагу та вдосконалити даний вид державної діяльності з метою підвищення загальнокультурного рівня населення, формування стійких позитивних моральних якостей, що в подальшому сприятиме поліпшенню мікроклімату в сім'ях, більш терпимому ставленню до дітей та вихованню їх без насильства.

Отже, можна зробити висновок, що нестабільна соціально-економічна ситуація в державі, економічна криза, низький рівень життя переважної більшості населення, безробіття, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, низький рівень культури – всі ці фактори макрорівня негативно впливають на свідомість, поведінку осіб, які в результаті стають нестриманими, агресивними, жорстокими та можуть вчиняти сімейне насильство щодо дітей.

Bespal Olga. Determinants of domestic violence against life and health against children at the macrolevel.

The article states that the problem of determination of crime is one of the most important and complex problems not only in the science of criminology, but also in the practice of lawyers, psychologists, sociologists. From research of the determinants of a specific crime depends: the establishment of its socio-legal nature; separate characteristics of the offender's personality, victims of the crime; development of preventive measures; as well

as help solve other criminological problems. Therefore, it is extremely important to study the determinants of domestic violence against children and their lives in order to further develop preventive measures to combat these crimes.

Socio-economic factors indirectly or directly affect the state of crime: the worse the socio-economic conditions, the greater the level of crime in the state. Thus, the economic state of the state affects the consciousness, behavior and lifestyle of citizens. Under such conditions, the morally-psychological climate in the family deteriorates, and parents or substitute those who live in constant tension, caused by economic problems, are often «torn apart» on children, committing violence against them.

The author stresses that unemployment also negatively affects family relationships (both between adult members and between children and adults) and can provoke violence against children.

In addition, the problem of violence in the families of military ATOs has recently become acute. Therefore, it is extremely important to accompany such families to social workers to prevent violence against children, to provide psychological assistance, and to advise not only military ATOs, but also members of his family. Because quite often, wives do not know how to behave properly with their husbands, and in the event of conflict between adult family members, children often suffer. In this regard, the author proposes to include in official statistics the information on the number of administrative offenses and crimes committed by military ATOs related to domestic violence, as well as information on victims. Based on such information, it will be possible to analyze quantitative and qualitative indicators of domestic violence committed by the military ATO and to take appropriate measures to prevent and counteract it.

The next factor in committing domestic violence against children's life and health is to put them into a state of intoxication (alcohol, narcotic, and toxic). The author stresses that, as a rule, those who are intoxicated become more aggressive and unmanageable, and therefore more likely to commit violence against children. On the basis of this, the author proposes to revise at the national level the expediency of promoting the use of alcoholic beverages.

Keywords: violence in the family, children, determinants, macrolevel.